

Johan och Anna fotograferade med sina tomtar julafton 1998 och julafton 2000. Foto: i privat ägo.

MED INTERNET SOM FOTOALBUM

AV ANNE-CHRISTINE NORLÉN

Familjefotografiet har alltid varit en kär angelägenhet. Ofta har det suttit på hedersplats på väggen, eller stått på byrån för alla att se. Den digitala kameran har delvis revolutionerat avbildandet av familjen. Från att förr ha stått upplädda och uppställda hos fotografen finns idag den digitala möjligheten att själv bearbeta bilden i en dator. Det digitala fotoalbumet är mer en teknisk revolution än ett motivbaserat nytänkande. Fortfarande är det mest högtider och så kallade särskilda tillfällen som fotograferas. Sällan kommer kameran fram i det vardagliga. Den som sedan skapar ett digitalt fotoalbum online eller via sin egen hemsida behöver

inte framkalla papperskopior för att visa sina bilder för släkt och vänner. Ett digitalt fotoalbum på Internet visar upp den egna familjen för en stor anonym publik. Hemsidan möjliggör mötet med andra, inte bara de släktingar och vänner som man kanske tänkte sig. För andra är det just det som attraherar; att nå ut till en stor publik. ”Ta en titt i våra publika album som våra glada användare har lagt upp” heter det till exempel i en fotoalbumssajts reklam. Det privata är inte enbart privat längre. Det är även publikt i en tid då den privata sfärens gränser blir allt otydligare.

”DEN RIKTIGA JULEN”

ISCENSATT AV KNAFTENPENSIONÄRERNAS
HOBBYFÖRENING

STAFFAN LUNDMARK

”Gammaldags girlanger får mig att minnas”, säger en av pensionärerna i byn Knaften. Jular från andra tider kan på olika sätt levandegöras i dag. Vid ett par tillfällen i början av 2000-talet har en pensionärsförening i Västerbotten återskapat barndomens jular för personal från Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM). För föreningens medlemmar är det viktigt att förmedla bilder av ”den riktiga julen”, att visa upp en gammaldags jul i dag. Vad valde Knaftenpensionärerna att lyfta fram som sina julminnen i vår tid?

KULTUR I KNAFTEN

Byn Knaften ligger i södra Lappland, i Västerbottens läns inland. De som bor i Lappland identifierar sig för det mesta själva efter länstillhörighet och presenterar sig som västerbottningar och norrbottningar. Naturligtvis används också landskapsnamnet, speciellt när man vill förtydliga det som är typiskt när det gäller natur, kultur och historia. De samiska näringarna dominerade länge Lapplands ekonomi. Jämsides med dessa utvecklades under 1700-talet ett småskaligt skogs- och jordbruk med boskapsskötsel. Nybyggen blev så småningom till byar och en av dessa är Knaften.

I Knaftenpensionärernas föreningsstuga börjar julförberedelserna redan under hösten med slöjd och matlagning för försäljning. Foto: Staffan Lundmark, DAUM/Institutet för språk och folkminnen.

Det är nu 30 år sedan Knaftenpensionärernas Hobbyförening (КРHF) bildades. Föreningen har blivit känd för sitt kulturarbete och sociala engagemang. Förutom slöjd, sång, matlagning och verksamhet inom äldreomsorgen, arbetar föreningen med dokumentation. I studiecirkel har de också undersökt traktens lokalhistoria utifrån olika teman. Ett viktigt syfte är att resultaten bevaras för framtiden, tillgängliga i ett arkiv. Genom denna verksamhet har föreningen kommit i kontakt med DAUM.

Själv blev jag engagerad genom att en av medlemmarna ringde. Hon undrade om vi kunde göra inspelningar i Knaften eftersom det fanns så många intresserade personer i föreningen. Jag föreslog då att det kunde vara lämpligt att besöka ett par tre personer per dag. Så brukar det gå till, människor blir besökta i sina hem där de delar med sig av sina kunskaper. Men det var inte riktigt så som föreningen hade tänkt sig det hela. Det som var viktigt för dem var att göra saker tillsammans och helst ville de göra något gemensamt kring ett tema. Ett sådant kom att bli jultiden – från advent till nyår.

Julen är starkt närvarande i föreningsarbetet under en stor del av året. Under hösten börjar tillverkningen av produkter för försäljning i juletid. Föreningens lokal Skogsgläntan är välutrustad både för slöjd och matlagning. Här ordnas också julfest med lucia och julklap-

par. En julresa med buss hör också till traditionen och julaktiviteter ingår även i den kulturverksamhet som föreningsmedlemmar bedriver inom äldrevården. Inom gruppen finns stor vana att agera; steget var inte så stort till att göra ett julminnesprogram.

I februari 2003 firades en dokumentationsjul för att spela in, minnas, äta och sjunga tillsammans. I februari 2006 upprepades det hela. Personal från DAUM deltog, observerade och skötte inspelningen. Jag kommer i det följande att beskriva delar ur dessa två dokumentationsjulfiranden. Program och innehåll bestämdes av föreningsmedlemmar och ger en inblick i vad Knaftenpensionärerna valde att lyfta fram som sina julminnen.

Juldokumentationerna genomfördes hemma hos två av medlemmarna. De tog emot gästerna i sitt stora, gammaldags kök, där en av dem också agerade programledare. Under kvällarna varvades uppgifter hämtade från litteratur med personliga minnen och sång. Deltagarnas olika bakgrund gav möjlighet till jämförande resonemang utifrån många perspektiv.

SKYLTSÖNDAG OCH SMÄLLKARAMELLER

Monica inleder med att hälsa alla välkomna. Vi lyssnar till Birgitta som läser högt om äldre traditioner – att det var farligt att ta ut lysning under adventstiden, att arbete inte skulle utföras med onödigt buller, om hur mattilldelningen blev större och bättre och att gårdens karlar badade i samma vatten som sedan byttes för kvinnor och barn. Badet är något som flera har erfarenhet av och Monica pekar på karet som står bakom dörren. Britt berättar att i hennes barndom badade man i ladugårdens vattenkar. Trasmattor lades ut på bottnen, flickorna badade först och sedan pojkarna.

Samtalet går vidare och med saknad talas det om gamla tiders juls skyltning. Skyltsöndagen var något man såg fram emot. I Knaften fanns ett par affärer. Kraftpapper täckte skyltfönstren och det hemlighetsfulla arbetet därbakom. Berit berättar från sin barndoms Tärnaby att förmiddagen ägnades åt högmässan. Först klockan 15.00 togs papperet bort från skyltfönstren och sedan promenerade alla omkring i lugn och ro. Det var ett stort folknöje att gå mellan affärernas skyltningar. Man gav sig god tid till att prata med varandra och kanske hälsa på hos släkt och vänner. Många gick på café och den här dagen fick barnen gratis fika.

Monica har en stor samling gamla julkort efter sin släkt, sparade under flera generationer. Hon visar att man skrev på julkortens framsida. En julhälsning lyder: ”Hälsa alla där hemma, hälsa även dom som inte vill bli hälsad!” Samstämmigheten är stor om att julkorten var vackrare förr och tomtarna var nog vackrare de också. Berit har fyrahundra femtio tomtar i sin samling.

I köket finns en hel utställning med julpyrdnader som föreningens medlemmar har haft med sig. En kär gammal julbonad har fått kanterna uppnaggade av alla häftstift och har nu blivit uppklistrad på stadigt papper. Girlanger visas upp, åtföljda av berättelser om ägarna och deras hemmiljöer. Någon sätter alltid upp gammaldags girlanger till jul, just för att minnas. Smällkarameller, änglar och andra julpyrdnader väcker det förflutna till liv och varvas med personliga minnen. Greta har broderat en vacker bonad med svart istället för ljus botten. Den visas som exempel på hur utformningen av julpyrdnader kan förändras. I de sånger som sjungs mellan berättelser runt bordet återkommer dessa stämningar – ”O, min barndoms jul, lev kvar i sinnet, strålande högtid hur fröjdefull den var”.

Martin redogör för julgranens historia och man samtalar om granen och julgranssakerna som internationella och lokala fenomen. Han börjar i det stora, men snart är vi hemma igen. I Knaften gjorde granen troligen sitt intåg strax före år 1900. Holger berättar om sin barndoms julgransanskaffning. Fadern var mycket noggrann, det fanns tillfällen när två hela dagar ägnades åt att välja gran. Det var nästan tävling i släkten om att ha en perfekt gran. Självt kom jag att tänka på min gammelmorfar som borrade fast grenar där han tyckte att det fattades kvistar. Nu sätts svenska flaggor i granen, men förut satte man dit alla de nordiska ländernas flaggor. Man var kanske mer internationell förr, konstaterar någon. Berit berättar att i hennes barndomshem utanför Tärnaby hade de levande ljus i granen fram till år 1952 då gården fick elektricitet. Man hörde aldrig att någon julgran med levande ljus tog eld.

Knaftens första elektriska utomhusgran stod utanför Konsum, berättar Greta. Belysningen fästes på den liggande granen. Så gjorde man under ett par jular innan Gunnar kom på att man kunde stå i en traktorskopa och ordna med belysning på den resta granen.

TRICKET MED TRÄPINNAR

Julmaten och dess beredande behandlas ingående. Lutfisk var ett resultat av en lång process. Britt berättar om ”isgäddan” som fångades på våren. Den spändes upp, torkades och förvarades sedan mörkt och svalt. Vid andra advent delades den i lagom stora bitar som lades i en träså med lut. Luten skulle sedan vattnas ur. Fiskbitarna lades i en säck och sköljdes i en bäck vilket var mycket praktiskt eftersom man slapp det tungsamma bytet av sköljvatten i en träså.

Hemma hos Berit i det strömlösa Forsbäck utanför Tärnaby användes långt fram i tiden snödrivan som frysbox. Träpinnar i kors skyddade maten mot korporna, men räven brydde sig inte om ett sådant tecken. Resonemang utbryter om korpars klokhets och om

Julfesten år 2005. Foto: Gunnar Norberg, i privat ägo.

träpinnarna verkligen skulle kunna fungera. Det blir en hel del sagt om olika fåglars beteende och det visar sig att fler känner till tricket med träpinnar, då i samband med jakt där de fungerade som skydd för det nedlagda bytet.

Berit berättar om alla de syltor som fanns, speciellt den fantastiska ”berlinersyltan”. Grisfötter, blodkorp och tunga var andra läckerheter. Vid höstslakten sparades allt. Barnen hjälpte till med att röra om i blodhinken och i den största grytan kokades gris- och kalvskallar. Tea kommer från ett renskötarhem. Hennes mor var duktig på matlagning. Julmaten bestod både av ”det vanliga” med skinka, köttbullar och så vidare, men på bordet fanns också samisk julmat – som kokt renrygg, färsk fisk, ripa och röding, den senare inlagd på samma sätt som sill. Tea gick i sameskolan i Tärnaby där hon också bodde. Föräldrarna flyttade långt bort med renarna men julen firade familjen tillsammans. Skolan hade också många aktiviteter kring jul och förutom allt trevligt med lekar och ceremonier kring granen så minns hon speciellt arbetet med julkorven. Denna blodkorp gjorde man tillsammans och till denna användes rentarmar som skulle sköljas väl i rinnande vatten, och detta fanns inte

inomhus utan sköljningen skulle göras i en kall fjällback. Sjutton sköljningar utfördes, och Tea frös alldeles fruktansvärt men det var otänkbart att komma tillbaka med dåligt sköljda tarmar. Det var bara så.

”DEN SOM DET LILLA FÖRSMÅR, SKA EJ DET STORA FÅ”

I Knaften gjordes julklappsinköpen i största hemlighet. Varorna överlämnades under största diskretion, helst efter stängningsdags. Egentillverkade julklappar var naturligtvis vanliga om man skulle få ihop tillräckligt med paket till alla nära och kära. ”Men de paketen var kanske inte så populära alla gånger”, säger Holger vars mor sysslade med maskinstickning.

Den moderna konsumtionsjulen med väldiga julklappslass diskuteras i förhållande till den egna barndomens enkelhet. Samtida erfarenheter från försök att begränsa klapparnas mängd finns också. Att säga ”I år ger vi bara barnen” fungerar inte alla gånger. Men förväntningar och längtan inför jul kunde ibland bli för stor för de små barnen också förr i tiden. Barbro blev som liten liggande på kökssoffan nära jul. Hennes mor frågade hur det var fatt, om hon var sjuk. ”- Nej men jag längtar så jag går i en ständig ängslan.” Gulli beskriver denna oro i en egen dikt: ”hur jag travade in och ut, fram och tillbaka, såg på klockan varje halvtimme”.

Nu blir det julklappsutdelning. Tomten får en stol och hjälp med att dela ut klapparna. Fyndiga verser läses upp och vi roar oss åt överraskningarna som blir livligt kommenterade. Minnen av barndomens julklappar visar sig vara lätta att frammana. ”Man glömmer inte det lilla man fick”, som någon säger. En del saknar också de minnesvärda julklappar som de fick som barn, men som har förlorats, till exempel genom att de har blivit sönderlekta av de egna barnen. Bengt berättar om hur han såg en fin kälke i affären och därför skrev ”rattkälke” på alla raderna i önskelistan. Detta var ett önskemål som på grund av en arbetskonflikt med en skogsavverkning under blockad låg utanför familjens ekonomiska möjligheter. Faderns förtjänst i ett tillfälligt arbete gav inte så mycket. Modern tog upp sonen i sitt knä och försökte förklara den besvärliga situationen och att familjens behov av en ny separator omöjliggjorde den så hett önskade rattkälken.

Berits första docka var gjord av ett vedträ. ”Vi lärde oss att alltid ta emot det vi fick med glädje”, säger hon och berättar om sin far, hur han satt på vedlådan och rökte sin pipa. Han hade en bit soltorkat kött, en delikatess som avnjöts i små bitar. Man hade inte mycket och det gällde att vara sparsam. Barnen bad om att få smaka. Han skar en bit, stor som en lillfingernagel. ”Det är så lite!” utbrast en av de små. ”Den som det lilla försmår, ska ej det stora få”, sa fadern och åt upp biten själv.

ATT ÅTERSKA ”DEN RIKTIGA JULEN”

Birger minns sitt första julottebesök i Knaftens missionshus år 1946. Han berättar detaljrikt om vilka psalmer som sjöngs, hur folk var klädda, om serveringstanterna med spetskragar som stod bakom sina bord och om kaffekokningen i den stora grytan. Detta var ett tillfälle att träffa bekanta som man inte såg så ofta, människor som hade flyttat och var hemma till jul. Julotta med risselslädar, hästars frustande och ljudet av bjällerkransar är något som lever starkt i minnet hos dem som har varit med om det. Så är det inte nu längre. Det förflutna väcks till liv och värdesätts i ljuset av i dag.

Kvällen avslutas med att Gunnar gör i ordning attiraljerna för den nyårsceremoni varmed vi skall utröna våra öden under det nästkommande året. Det är den lilla skopan, tennet som ska smältas i vedspisen och hinken med kallt vatten som ställs på en stol. Var och en får smält tenn, som sedan snabbt ska hällas i hinken. Tennet stelnar i olika formationer som ska tolkas och det görs till det bästa, men tennet antar gärna dramatiska former. Detta kan medföra en del farhågor inför framtiden. Eventuell oro skingras när Monica delar ut äpplen som ska hjälpa oss till god hälsa och välgång under det kommande året.

Så sitter vi där, i början av 2000-talet, med berättelser, föremål och musik som väcker minnen av gamla jular till liv. Detta är också ett sätt att fira jul i vår tid, genom att levandegöra sin egen historia. Att återskapa en gammaldags jul har på många håll blivit en tradition i sig – det behöver inte ens vara jul i almanackan, det räcker med det rätta sinne- laget. Knaftenpensionärerna har dessutom sett till att deras berättelser blir dokumenterade och bevarade. Denna iscensatta jul rymmer spår från det förgångna, som har formats i nuet och siktar mot framtiden. De värden som förmedlas, och ofta ställs som kontraster till i dag, handlar om enkelhet, sparsamhet, noggrannhet och gemenskap. Lugn, ro och stillhet kännetecknar den jul man minns som ”den riktiga julen”, innan allt blev stress och jäkt.

REFERENSER

Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå: DAT0045-0047, 0177-0179.